

Kulturtechnik Philologie. Zur Theorie des Umgangs mit Texten, szerk. Pál Kelemen – Ernő Kulcsár Szabó – Ábel Tamás, Universitätsverlag Winter, Heidelberg, 2011.

Az utóbbi években örvendetesen megnövekedett az érdeklődés Magyarországon is a filológia elmélete és története iránt: említhetnénk itt az „új filológia” elméletéről megjelent *Helikon*-különszámot (2000/4), Martin L. West szövegkritikai kézikönyvének magyar fordítását, vagy a magyar filológia történetének kiemelkedő alakjaival foglalkozó részlettanulmányokat (Ponori Thewrewk Emil, Tolnai Vilmos), és a reneszánszkutatók éves konferenciája is legutóbbi, Kecskeméti Gábor által szervezett miskolci konferenciájának témájaként ezt a kérdéskört választotta. Ebbe a tendenciába illeszkedik be ez az ELTE – MTA Általános Irodalomtudományi Kutatócsoportjában készült kötet is, amely – ha ez nincs is kimondva – elsősorban a hazai filológiaelmélet eredményeinek bemutatására törekszik a nemzetközi tudományosság előtt (a kötet magyar szerzőktől származó írásainak jelentős része is megjelent már a *Filológia – interpretáció – médiatörténet* címmel megjelent tanulmánygyűjteményben, 2009-ben). Mindenképp elismerésre méltó, hogy a huszonegy szerző (18 magyar és 6 német) között nemcsak befutott kutatókat találunk, hanem a fiatalabb korosztály számára bemutatkozására is lehetőség nyílt. Ennek ellenére a célkitűzés ennél tágabb: a tanulmányok kimondva vagy kimondatlanul mind amellett érvelnek, hogy a filológia kultúrtechnikaként több mint a szövegmanipulációnak egy módszertanilag szigorúan definiált válfaja. A filológiát a dekonstrukcióval rokoníthatnánk egyfajta „logocentrizmusa” alapján, tehát hogy „minden csak szövegként létezik” számára és elméleti felfogása szoros kapcsolatban áll a kommunikáció materialitásának vizsgálatával. Mégis, a kötet összes tanulmánya azt igazolja, hogy a humán tudományok hetvenes években bekövetkezett antropológiai fordulata, a „cultural studies” megjelenése után éppoly hatékonyan művelhető a filológia kultúrtudományként, nemcsak a szöveg-, hanem a kulturális objektumok általános tudományaként, ahogy azt Hans Ulrich Gumbrecht bevezető tanulmánya is megfogalmazza.

Igazodva az *Ókor* profiljához, recenzióban csak az ókortudománnyal vagy az ókortudomány történetével foglalkozó tanulmányokat ismertetem, és mivel nem sikerült felfedeznem az elrendezés logikáját, azokat kronológiai sorrendben tárgyalom. A szorosabban vett ókortudományi tanulmányok közé tartozik Glenn W. Most nyitóesszéje, amely a „töredék” fogalomtörténeti elemzését nyújtja, elsősorban arra a kérdésre keresve a választ, hogy milyen eszmetörténeti változásoknak köszönhetően alakult ki a fragmentum kiterjedt, nem csak tárgyi emlékekre használható jelentése, és ezzel párhuzamosan hogyan kezdődött el az antik szerzők szövegfragmentumainak gyűjtése és publikálása a reneszánsz idején. Megjegyzendő, hogy nemcsak az antik szövegtöredékek összegyűjtésénél tulajdoníthatunk úttörő szerepet Petrarcanak, hanem a fragmentum szó textuális értelménél is valószínűleg újító szerepet játszott, amikor a *Daloskönyvként* ismertté vált versgyűjteményét *Rerum vulgarium fragmentának* keresztelte, mintegy tükrözve a *Secretumban* kifejtett pszichológiai szándékot, hogy lelkének szétszórótt töredékeit egybe renanzi („sparsa anime fragmenta recolligam”). Jürgen Paul Schwindt „Unkritik» oder Das Ideal der Krise” című tanulmányában összefoglalót nyújt azokból a válaszokból, amelyek az antikvitás jelenkori hasznának kérdésére születtek az utóbbi években. A latin idézetgyűjteményektől a menedzserkézikönyvekig terjedő kitekintés, miután elveti ezt a még ma is élő és létező – és épp ezért talán mégis elismerésre méltó – hagyományt, arra jut némileg paradoxikus érveléssel, hogy az állandóan krízisben levő filológia a megfigyelőtudományok krízisében komoly segítséget nyújthat más tudományoknak kritikusai módszertanával.

Ferenczi Attila tanulmányában egy vergiliusi szöveghely hányattatásainak történetét tárja fel: egyetlen nazális megléte vagy hiánya (*qua/quam*; *Aen.* VI. 96) alapvető nézeteltérések forrása lehet az értelmezésben. Sztoikus determinista volt-e Vergilius, vagy azt kívánta hangsúlyozni, hogy Aeneas felülemelkedhet *fortunáján* a *virtusa* segítségével? Miután részletesen bemutatja, hogy a hagyományos filológiai érvekkel megválaszolhatatlan kérdést hogyan döntenek el így vagy úgy több évszázad filológusai – gyakran épp a válasz evidens mivoltával példálóz-

va, arra a tanulságra jut Ferenczi, hogy a filológusi szerep kényszeríti a kiadókat döntésre, mert „a filológusnak döntenie kell”. Kérdés, hogy a felismerés, miszerint csakis ideológiai alapon lehet dönteni, felmentést ad-e azoknak is, akik saját Vergilius-értelmezésük igazságának biztos tudatában döntöttek el ezt a kérdést az aporetikus álláspont választása helyett? Érdemes arra figyelni, amit Hans Ulrich Gumbrecht egy korábbi tanulmányában mond: a kiadó, a filológus nem léphet fel a szövegrekonstrukció objektív eszközeként, tudatában kell lennie közvetítő voltának, és épp ez a felismerés kell, hogy elvezesse ahhoz, hogy tartózkodjon saját esztétikai meggyőződésének egyoldalú manifestálásától.¹ Nemcsak kényszerű, hanem tudatosan vállalt és önkényességében argumentált döntés is lehet ez: a digitális szövegkiadások korában egy „ex utroque”, mindkét irányból támadott s védett szöveghely két egyenrangú szövegvariánsának egyszerre történő közlése nem okozhat sem elméleti, sem nyomtatástechnikai problémát, és ebben az esetben a filológus ténylegesen „kulturtechnikusként” léphet fel.

Krupp József tanulmányában azt mutatja be, miképp írja újra Achaemenides történetének vergiliusi változatát (*Aen.* III. 588–654) Ovidius az *Átváltozásokban* (*Met.* XIV. 160–161), és ez hányféle értelmezési lehetőségre ad lehetőséget a szövegkritika fényében. Galinsky tézise, miszerint Ovidius egy valószínűtlen történeti elemet korrigál itt játékosan, a vergiliusi narrációt szubverzíven kezelve, csak az egyik szövegváltozat esetében érvényes. Az ovidiusi és vergiliusi kommentátori hagyomány felvonultatása jól mutat rá a kommentárok egyik műfaji jellegzetességére, miszerint a kommentátor kreatív olvasata során saját képzelete alkotta elemekkel bővíti a mű narratív terét. A szövegek közti viszonyok egyfajta filológusi szerepet szánnak az újraírónak, jelen esetben Ovidiusnak, ám ennek a szerepnek az értelmezése sosem választható el a kézirati szöveg hagyomány felmérésétől.² Tamás Ábel szintén a kommentátor hatalmában álló, nehezen körülhatárolható, esetenként önkényes, az olvasást és az értelmezést felforgató eszközökről ír tanulmányában „Az olvasás veszélyei és a filológia oltalma” címmel. Az *Aeneis* „tu regere imperio” sora (VI. 851) és annak lucretiusi, metrikailag azonos helyen levő, de gondolatilag el-

lentetés párhuzama (V. 1128) lehetőséget nyújt arra, hogy megvizsgálja, miként reagálnak a 20. századi kommentátorok erre a zavarba ejtő szövegegyezésre. Ahogy Tamás Ábel meggyőzően bemutatja, a Vergilius-kommentárok igyekeznek elkerülni ezt a konfliktust és feloldják a szövegek közti feszültséget, pedig ezek a narratív inkohereciák (ahogy egy ovidiusi helyen, Narcissus és Echo történetén is elemzi, *Met.* III. 356–358) gyakran lehetővé tennék a szerzői önreflexió, vagy a szubverzív szövegkonstrukció láthatóvá tételét. Déri Balázs tanulmánya azt a kérdést vizsgálja Prudentius példáján, hogy milyen szerepe lehet a kánonképzésben és -változtatásban a filológiának és az irodalomtudománynak. Schanz század eleji kritikus hozzáállásától Michael von Albrecht monográfiájáig, ahol a későókori költő az Augustus-kori klasszikusok egyenrangú folytatója lesz, Prudentius tudománytörténeti pályafutásából az derül ki, hogy a filológia és az irodalomtudomány egyaránt szerepet játszott kánonbeli rehabilitálásában. Talán nem túlzunk, ha a kánonképzés terén az irodalomtudománynak (a *Cathemerinon* szerkezetét vizsgáló Charlet esetében a strukturalista szemlélet terjedésének, a *Psychomachia* hagyományát feltáró Jaussnál pedig a recepcióesztétikának) fontosabb szerepet is tulajdonítunk, mint a kritikai kiadások megjelenésének.

A tragikusan fiatalon elhunyt Bárcki Ildikó utolsó tanulmányában egy gazdag kutatói életpálya talán legfontosabb tanulságait foglalja össze: Temesvári Pelbárt forrásait kutatva számtalan nyomtatott sermogyűjtemény tematikus átvizsgálása után jutott a szerző arra a tanulságra, hogy a 15. századi latin sermoirodalmon belül egy-egy gyűjtemény sikerét, kiadásainak számát nem feltétlenül a szöveg színvonala határozta meg, még kevésbé az újdonsága vagy eredetisége, hanem sokkal inkább a 15. század közepén bekövetkezett mediális forradalom után nyílt, új „kulturtechnikai” lehetőségek kihasználása, például a könyvvégi regiszter, lapszámozás vagy a szöveg egységes, fejezetszámokkal történő tagolása. A szövegkorpusz egészét könnyen kezelhetővé, áttekinthetővé, újrafelhasználhatóvá tette a nyomtatott alfabetikus regiszter, az auctoritási-dézetek listázása, vagy a kötetben belüli utalások jelölése, így a prédikátor sokkal gyorsabban végezhetette munkáját, az új

prédikáció kompilálását. Ezek az utalások, amelyeket a szerző a hipertexthez hasonlít, egy másodlagos, immateriális hálót hoznak létre a materiális korpuszban, amelynek olvasása a filológuséhoz hasonló szövegkezelési módszertant kívánt. Hozzáteszem, az a módszertani felismerés, hogy a késő középkori prédikátorok az index segítségével dolgoztak, Bárcki Ildikót is számos új filológiai felfedezéshez vezette a Karthauzi Névtelen beszédgyűjteményének forrásai után kutatva.

Kecskeméti Gábor a humanista nyelvszemlélet keretein belül vizsgálja a filológiai elmélet szerepét. Azt, hogy a humanista nyelvszemlélet a szavak jelentését alapvetően a nyelvhasználatra, és nem az etimológiára vagy fogalmi alapú referencialitásra vezette vissza, egy 17. század közepi, magyarországi kötődésű disputáció érvrendszerével támasztja alá. Egy Leonhard Huttertől származó idézet az isteni ige közvetítői (*mediate per verbum*, sc. *confert salutem*) mivoltáról szolgál annak bemutatására, hogy a *verbum Dei* mediális jellegű – itt azonban érdemes arra figyelni, hogy olyan megfontolásokról van szó, amelyekről a patrisztikától kezdve Spinozáig (és persze azt követően is) sokan írtak. Ezt követően Hyperius retorikájának segítségével Kecskeméti arra keres választ, hogyan értelmezték magukat a kora újkor filológusai a retorikán belül, s milyen beszédnemhez sorolták a filológiai tárgyú irodalmat a 16-17. századi retorikai írásbeliségben.

Fried István tanulmánya az *Egyetemes Philologiai Közöny* kezdeti időszakának történetét mutatja be. A magyar olvasó számára közismert kezdetek, Meltzl Hugó erdélyi összehasonlító irodalomtörténeti kísérlete és Heinrich Gusztáv tevékenységének bemutatása mellett tanulmányának talán legfontosabb bekezdései arra a problémára figyelmeztetnek az *EPhK* korai időszaka kapcsán, amely kezdettől fogva kíséri a magyar filológiát: magyarul magyar olvasóknak, vagy idegen nyelven külföldiek számára írjunk? Az *EPhK* korai története is arra figyelmeztet, hogy nem igazán van lehetőség áthidaló megoldásokra; egyidejűleg, módszertanilag egymásra nyitottan, de külön fórumokon kell folytatni mindkettőt – ahogy egyébként erre maga a *Kulturtechnik Philologie* is példát mutat. Fried tanulmánya talán kicsit túloz is az

EPhK eredménytelenségével, „terméketlen filologizálásával” kapcsolatban: Némethy Géza (Fried által sajnos nem említett) szerencsétlen esete a római szerelmi elégia kallimachosi eredeztetésével és Felix Jacobyval, Révay József Déri Balázs által is említett késő latin filológiai tanulmányainak visszhangtalansága arra mutat, hogy az egyszerre a külföldi és magyar közönség számára készült kiadványok hatása csekély volt a 20. század elején, és nem feltétlenül a tudósi teljesítmény – maga idejében korszerű – pozitívizmusa, s nem is a nyelvi bezártság (Némethy latinul írt!), hanem a megszólalás fóruma okozta felfedezéseik hatástalanságát. Az *EPhK* 1918 előtti évfolyamainak nyelvi politikája (csak magyar, latin és görög nyelvű tanulmányok jelennek meg) arra utal, hogy a német anyanyelvű szerkesztők (Heinrich Gusztáv, Petz Gedeon) által irányított és jelentős részben németül anyanyelvi szinten tudó szerzők által írt folyóirat célja elsősorban a némettől független, magyar nyelvű filológiai közeg megeremtése volt.³

Az *EPhK*-ban tette közzé az a Kerényi Károly is első cikkeit, akiről Simon Attila tanulmánya szól „Die sinnliche Tradition der Antike” címmel. Simon egy olyan Kerényi-esszé választ kiváló elemzése tárgyául, amely tulajdonképp megelőlegezi mindazt, amiről ebben a tanulmánykötetben szó esik. Kerényi kulcsfogalma az „érzéki hagyomány”, az érzékekre, a testre és a lélekre egyaránt ható, egzisztenciális erő az antikvitás értelmezésében, és ennek az élménynek a létrehozásában számára fontos szerepe van annak, hogy a szöveget közvetítő könyv nem csak médium, hanem a szöveg alkotója, konstitutív eleme. Már Kerényi felfigyelt arra, hogy a klasszikus szöveg csak közvetetten antik a közvetítő hordozóban, a kódextól a régi nyomtatványon át a modern könyvekig, amelyek mintegy csigaházként adnak lakhelyet a régi lakónak, s ezen a kényszerű – ha úgy tetszik, mediális – idegenségen is feladata felülemelkedni és „érzekileg” keresztülvinni az olvasót a filológusnak. A filológus feladatát a papirusztekercs szimbolizálja: ehhez kell visszavezetnie a szöveget, hogy újra az emberi egzisztencia részévé tudjon válni az antikvitás a maga töredezettségében és elrejtettségében.

A klasszika-filológiai közleményeken túl több 20. századi tárgyú tanulmányt is

haszonnal forgathat a tudománytörténet, a líraelmélet és retorika iránt elkötelezett olvasó. A teljesség igénye nélkül emlitem meg Kelemen Pál kitűnő tanulmányát, amely azt a problémát vizsgálja, hogyan lesz összegyűjtött elemekből, töredékekből történet, illetve történelem Babits, Joó Tibor, Thienemann Tivadar és Horváth János munkáiban. Szintén tanulságos Kulcsár-Szabó Zoltán fejtegetése az irodalmi szöveg variánsok között elveszni látszó státuszáról, amely zárósaiban az „...öltöznek be az erdők” kezdetű 16. század eleji daltöredék refrénjén példázza, hogy a szöveg performatív gesztusa felülemelkedhet a materiális, kézirati variánsok és a hermeneutikai hagyomány hálóján, és ez utóbbiakat párhuzamba állítja Heidegger „földjével”, amely *A műalkotás eredetében* a háttérrel nyújtja, hogy a mű a néző elé léphessen, megnyilatkozhasson. A filológia általános „kulturtechnika” volta mellett Gumbrecht bevezetőjén kívül Kulcsár Szabó Ernő fogalmazza meg a leghatékonyabb érveket, amennyiben – mintegy Kerényi gondolatmenetét folytatva – azt a produktív pozíciót keresi a filológia számára, ahonnan a mediális különbségtételt felhasználva, de az esztétikai ítélet hagyományával szakítva, azon túllépve tud új értelmezéseket alkotni akár a legapróbb elemek, egyetlen betű vagy pont újraértelmezésével. Ezáltal – talán nem túlzok – a filológia egy olyasfajta kognitív eszköz státuszát nyeri el, amelyet módszertani artikulálódásának időszakában, a reneszánszban is élvezett: az a *philologia*, amely Poliziano vagy Guillaume Budé számára az antikvitás tudáspozícióinak enciklopédikus felélesztését és autentikussá tételét jelentette, csak később korlátozódott le (tkp. a descartes-i racionalizmussal, az antikvitás tudományos érvényvesztésével egy időben) szűkebb értelemben vett szövegtudományá.

Jól látható, hogy mind a modern, mind a klasszikai-filológiai tanulmányok módszertanilag arra töreksenek, hogy a magyar irodalom- és eszmetörténet eseményeit univerzális érvényű állítások alátámasztására használják: ezt min-

denképp követendő stratégiának látjuk a magyar irodalomtörténet eredményeinek ismertetésekor. A szép kiállítású és alaposan szerkesztett kötetben két dolgot hiányolok: egyrészt minden filológus legfőbb támaszát, a betűrendes név- és tárgymutatót. Ennél is fontosabb hiányérzetem a kötettel kapcsolatban, hogy elvéve találunk csak utalást a digitális szövegkiadások elméleti tanulságaira (eltekintve Bárczi Ildikó tanulmányától, ahol viszont bőségesen!). Napjainkban, amikor világszerte egyre-másra alapulnak a „digital humanities” tanszékek, egyre inkább egyértelmű lesz, hogy a digitális formátum sokkal inkább megfelel a filológiai kutatások reprezentációs igényeinek, mint a nyomtatott könyv. Ez a médiumváltás egyúttal új válaszlehetőségeket is nyújt számtalan hagyományos filológiai problémára. Amennyiben egyetlen szöveghez akár száz különböző, régi és modern kommentár hozzáférhető egyazon helyen (például a Dartmouth College digitális Dante-kiadásánál: <http://dante.dartmouth.edu>),⁴ a szöveg önkényes értelmezése, a narráció inkoherens, problémát okozó részeinek ideológiai vagy személyes részrehajlástól inspirált áthidalása sokkal jobban látható lesz, és az olvasó tetszése szerint kerülheti vagy választhatja bármelyik szövegmagyarázó vezérfonalát. Az olyan, már létező kiadások, amelyek egy-egy szöveg összes fennmaradt kéziratát hozzáférhetővé teszik fakszimilében és átiratban is (ilyen például a *Canterbury mesék* kiadása a Digital Chaucer sorozatban, vagy a Stephen Nichols által készített, mintegy 100 kéziratot közzé tevő *Roman de la Rose*-kiadás, www.romandelarose.org), alapvetően átalkítják fogalmainkat az apparátus, a szöveg és a szöveghagyomány viszonyáról. Nehezen tagadható, hogy a 15. század előtti szövegek esetében (a magyar irodalomban ez a kor talán egészen a 17. századig kiterjed) a szöveghagyomány hordozóinak fennmaradása alapvetően a véletlenül múlik. Ezt a véletlenül alapuló szórást sokkal pontosabban reprezentálja a változatok összessége, mint a filológus egyéni nyelvérzéke és gyakran

kétes megbízhatóságú kollációkból készült kritikai apparátusa. Mondhatnánk, hogy a magyar irodalomtörténetben ezt tulajdonképp már régóta beláttuk, hiszen nem a Huszita Bibliát, hanem a Müncheneri, Bécsi, és Apór-kódexet, nem a *Hortulus animae* magyar fordítását, hanem annak az egyes nyelvemlékkódexekben fennmaradt verzióit adjuk ki. Ezt az önálló olvasatokból (másolatokból, kommentárokból, idézetekből) építkező, és esetlegesen fennmaradt szöveghagyományt a digitális kiadások pluralitása sokkal pontosabban le tudja képezni. Nichols egy helyen a szöveg stabilitásának definíciójaként a szó technikai meghatározását idézi, miszerint a stabilitás „egy objektumnak az a képessége, hogy új változók betöltéséhez igazodjon anélkül, hogy csökkenne teljesítménye.”⁵ Elképzelhető, hogy ennek nyomán érdemes lesz újrafogalmazni elvárásainkat a szöveg önazonosságával, stabilitásával szemben, és a változatlanág keresése, az archetipus rekonstrukciója helyett a fennmaradás mikéntjére koncentrálni.

Kiss Farkas Gábor

- 1 Hans Ulrich Gumbrecht, „Play Your Roles Tactfully! About the Pragmatics of Text-Editing, the Desire for Identification, and the Resistance to Theory”: Glenn W. Most (szerk.), *Editing Texts, Texte Edieren*, Göttingen, 1998, 237–250, itt 241.
- 2 Vergilius hasonló filologizáló Homéros-olvasatára már a korábbi kritika is felhívta a figyelmet, lásd Robin R. Schlunk, *The Homeric Scholia and the Aeneid*, Ann Arbor, 1974.
- 3 Erről lásd még Borzsák István jegyzetét: „Mommsen a »másodrendű nyelvek« használatáról”: *Antik Tanulmányok* (2000) 233–234.
- 4 Érdekes kérdés, hogy miért nem léteznek hasonló jellegű projektek a klasszika-filológiában.
- 5 Stephen G. Nichols, „Mutable Stability: The Paradox of Reading and Copying Medieval Literature”: *Between Stability and Transformation – Textual Traditions in the Medieval Netherlands*, Ghent, 2010. szeptember 21–22. konferencián elhangzott előadás, 2.

Koltai Kornélia, Péchi Simon kiadatlan Biblia-fordítása (1634), Hungaria Judaica 23, MTA Judaisztikai Kutatóközpont, Budapest, 2011.

A Komoróczy Géza nevével fémjelzett Hungaria Judaica sorozat 23. köteteként igazi filológiai ritkaság látott napvilágot: Koltai Kornélia *Péchi Simon kiadatlan Biblia-fordítása (1634)* címmel Bethlen Gábor fejedelem egykori kancellárjának kéziratban maradt töredékes Biblia-fordítását adta ki, kísérő tanulmányokkal.

Péchi Simon az erdélyi szombatoság, vagyis az antitrinitárius felekezetből szerveződött, zsidósághoz közelítő vallási irányzat legnagyobb alakja. Héber fordításai nyomán lehetővé vált, hogy Erdély székelyek lakta vidékén a nem zsidó vallásban nevelkedett laikusok is megismerkedjenek a rabbinikus tanításokkal és a zsidó hagyománnyal. Ezt a célt szolgálták a zsidó vallásosság fontos munkáinak magyar nyelvű fordításai, így például a Misna *Pirqé ávot*, azaz *Atyák mondásai* című traktátusának magyarra ültetése (1620), ami világviszonylatban is kiemelkedő jelentőségű: az első európai nyelvű fordítás. Az 1630-as évekre datálható a szintén világelső teljes imakönyvfordítás, vagyis a hétköznapi és az ünnepi imakönyv együtt, továbbá különböző zsidó jogi tárgyú szövegek magyarra ültetése. Ebbe a sorba illeszkedik a jelen kiadásban közölt Biblia-fordítás is, amelyhez a fordító kommentárokat is fűzött, ahogy ő nevezte, *Jedzegetesseket*. Péchi Simonnak ez a vallási jellegű tevékenysége önmagában is hatalmas teljesítmény, melyet kutatni érdemes. Péchi tevékenysége azonban messze túlmutat a szorosán vett vallási fordítói működésen: művészi erejű, szépirodalmi értékű szövegeivel a magyar irodalom része, székely nyelvjárási sajátosságokat mutató nyelvezete pedig a kor irodalmi és székely nyelvjárási normájának értékes lenyomata.

Ez a felbecsülhetetlen értékű hagyaték tehát egyaránt ad feladatot a hebraisztika, a filológia, a magyar irodalomtörténet, a magyar nyelvtörténet és a fordítástudomány számára. Koltai Kornélia kiadása és kutatásai minden oldalról igyekeznek körüljárni a témát, és elhelyezni Péchi művét a kor és a különböző tudományok kontextusában, amihez az ad alapot, hogy a szerző egyaránt jártas a magyar nyelvészet és a hebraisztika területén.

A kötet alapja az ELTE Magyar Nyelvtudományi Doktori Iskolájában készített, és 2005-ben megvédett PhD-értekezés. A mostani változatban a Judaica Hungarica sorozat céljainak megfelelően a hebraisztikai vonások kerültek előtérbe, és ezt egészítik ki interdiszciplináris módon a többi terület szempontjai.

A Biblia-fordítás autográf kéziratát Koncz József találta meg a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban 1880-ban, jelenleg a Magyar Országos Levéltárban található. Megtálalásakor 594 oldal volt, ma a további rongálódások miatt már csak 530 oldal, ami mostani állapotában a Genesis 5. fejezetétől az Exodus 12. fejezetéig terjedő részt jelenti. Valószínűleg eredetileg a Genesis elejétől indult, ám vitatható, hol ért véget. Keletkezési helyét Péchi maga jelölte meg (az erdélyi Szentersébet), időpontként a Genesis fordításának végén 1634 szeptembere szerepel. A kézirat javítási sajátosságai, a héber szavak írásmódja alapján biztos, hogy autográf kéziratról van szó. Ennek a felbecsülhetetlen értékű kéziratnak a közzétételére vállalkozott tehát a jelen kötet, ráadásul úgy, hogy csak igen csekély kiadási előzményekre támaszkodhatott: a 19. század végén Koncz József jelentetett meg kisebb mutatóanyagokat illetve Dán Róbertnek az erdélyi szombatosokkal foglalkozó könyve közölt részleteket. Dán Róbert Péchi-kutatásai jelentették a mostani tudományos kutatás kiindulópontját is. Ugyanakkor Koltai Kornélia munkásságában is már volt előzménye ennek, hiszen 1999-ben ő tette közzé Péchi Simon *Pirqé ávot*-fordítását, és az ottani átírási és kiadási elvekre támaszkodhatott a mostani kiadás is.

A könyv bevezetésében a kutatási előzményekkel, a felhasznált szakirodalommal és a szövegközlésben követett, táblázatba foglalt hangjelöléssel ismertet meg a szerző. Ezt követi a kézirat bemutatása: felépítése, forrásai, írásjelhasználata. Itt például nagyon érdekes nyomon követni, hogy a szövelemző írásmód hogyan jelenik meg Péchi helyesírásában, különösen, ha tudjuk, ennek a korai képviselői mind az erdélyi tudományosság köréből kerültek ki, és mind erős héber kötődéssel rendelkeztek. Ebben a fejezetben egy igen izgalmas filológiai probléma megoldásának elveit is lefekteti a szerző.

A kiadás ugyanis többféle tudományterület művelői számára is forrásszöveggént szolgál, és a különböző területeknek

különböző szöveghez való igényei vannak: nyelvészek számára például a betű-, sőt akár a grafémahű pontosság a kívánatos, a hebraisták, irodalmárok számára a szintagmaszintű ekvivalencia is elég, sőt, a túlzott részletesség akár zavaró is lehet. A kiadó ezért arra a nehéz feladatra vállalkozott, hogy kétféle átírásban is közölje a szöveget: egy mérsékelt konzervatív, betűhű és egy mai helyesírás szerinti modernizált változatban.

A következő fejezetekben a fordítás szövegét az eredeti héber Biblia szövegével összevetve vizsgálja a kiadó. Itt Péchi hébertudása, fordítási elvei, a fordítás zsidózó jellegének bizonyítása kerül elemzésre. Koltai Kornélia a Péchi-fordítást a legmodernebb fordítástudományi módszereket felhasználva, részletes, minden nyelvi szintre kiterjedő vizsgálatnak vetette alá. A tanulmányban két rövidebb szövegen keresztül (Genesis 5. és 12. fejezete) mutatja ezt be, ezekben ugyanis összesűrűsödik mindaz, ami Péchi fordítását általánosságban is jellemzi. A vizsgálatban az eredeti szöveg és a fordítás szövegét mondatról mondatra, szóról szóra veti össze a szerző, figyelembe véve a nyelven kívüli tényezőket is. Mivel azonban más keretek közt már elkészült egy hosszabb rész elemzése is, és az ottani eredmények egybevágtak a jelen kötetben közöltekkel, ezeket bizvást általánosíthatjuk az egész szövegre. A fordítás részletes vizsgálatából az tűnik ki, hogy Péchi Simon hébertudása rendkívül magas fokú volt, a szöveget pontosan, félreértések nélkül fordítja, szorosan követve az eredetit. A fordítás jellegét a célja határozza meg: a laikus olvasók számára a szöveget hiánytalanul, minden részletével együtt kell közvetíteni. Ahol tehát az eredetihez képest változtat a fordító, például szinonimákat told be, annak érdekében teszi, hogy a szöveg érthetőbb legyen a befogadóknak, ugyanígy a referenciális elemek betoldása is a globális kohéziót biztosítja. A fordítás így talán terjedelmesebb lesz, mint az eredeti, de semmit sem hagy homályban. Péchi a forrásnyelvi reáliákat is precízen átülteti, filológiai pontossággal. A fordítás vizsgálata kétségtelenül bizonyítja, hogy Péchi igyekezete arra irányul, hogy laikus közönsége számára is minden részlet pontosan érthető legyen, semmi ne vesszen el. Fordítása egyúttal tanítás és ismeretterjesztés is. Ugyanakkor a fordítás stílusa szépen illeszkedik a magyar pro-

testáns bibliafordítási hagyományba, így például a passzív igealakok meghagyása és más stílusjegyek Károli fordításához is kapcsolják Péchi szövegét.

Külön figyelemre méltóak Koltai kutatásának a fordításban szereplő héber fonémaállományra és a tulajdonnevek átírására vonatkozó megállapításai, amelyek szépen alátámasztják a külső életrajzi források adatait. Tudjuk, hogy Péchi Konstantinápolyban töltött hosszabb időt, és az ottani szefárdi zsidók körében sajátította el a héber nyelvet. Ezt bizonyítja az a transzkripció, transliterálási gyakorlat, amelyet a héber tulajdonneveknél alkalmazott, és amely gyakorlatilag megegyezik a tudományegyetemen ma használt, szintén a szefárdi hagyományon alapuló gyakorlattal, amint ezt a mű kiadója egy táblázatban is összesíti. A szefárdi hagyományhoz kötődés azért is különösen érdekes, mert a korabeli, 17. századi erdélyi és nem erdélyi magyar tudós elit hébertudását általában német és holland egyetemeken tökéletesítette, így az askenázi-európai hagyománnyal ismerkedett meg.

A bibliai szöveghez Péchi kommentárokat is írt, ezek kiadására a jelen szövegkiadás nem vállalkozhatott. Míg a fordítás a laikus gyülekezeti tagokhoz szólt, a kommentárok a tudós elit számára is páratlan értékkel bírtak. A források közt a legfontosabb a *Biblia Rabbinica Magna*, Péchi ebből jut hozzá a maszorétikus szöveghez, és számos középkori héber kommentárt is innen ismer. De jelen van a protestáns Sebastian Münster *Hebraica Bibliája* is, vagyis Péchi mélyrehatóan ismerte és felhasználta az európai hebraisztika képviselőinek munkásságát is. Ugyanakkor az arámi Biblia-fordításokat, a targumokat is hasznosítja forrásként. Természetesen jelen van a klasszikus görög–latin hagyomány is: a kommentárba szövegnél Aristotelés, Platón, Vergilius, Flavius Josephus könyvei. A keresztény humanistákat, így Erasmust is felhasználja, a reformáció nagyjainak, Luthernek, Kálvinnak a gondolatait is idézi, s gyakran vitába is száll velük. Péchi kommentárjaiban összefonódik egymással a zsidó, a keresztény humanista, a reformata hagyomány, páratlan érdekességű egyedi kulturális kontextust hozva létre. Ez a kulturális összetettség jellemzi az erdélyi szombatos vallásosságot, a domináns vonulat azonban természetesen a zsidó. Ezt mutatja a fordítás szövege is, és a zsi-

dózó jelleget a legvilágosabban az bizonyítja, hogy Péchi a szöveget parasáakra, vagyis a zsinagógai heti olvasmányoknak megfelelő szakaszokra osztotta. (Igaz, ezeknek a kezdetét sokszor nem a bibliai főszövegben, hanem a kommentárokból jelöli meg.)

Péchi fordítása ugyanakkor a középmagyar kor nyelvemléke is, az erdélyi magyar nyelvhasználat lenyomata. Koltai Kornélia külön fejezetben foglalja össze Péchi szövegének archaikus és népnyelvi sajátosságait, választ keresve arra, kimutathatók-e az erdélyi szombatosághoz köthető nyelvi jellegzetességek. Megvizsgálja a szöveg hangtani és lexikális sajátosságait, és ami a legfontosabb: táblázatban összesíti azokat a fordítási automatizmusokat, amelyek megkülönböztetik ezt a Biblia-fordítást a többi korabeli magyar változattól, az általában szokottól. Az egyedi vonások összesítésén túl a vizsgálat másik fontos tanulsággal jár: itt is kiderül, hogy Péchi nem a tudós elitnek, hanem a szombatosok szaporodó gyülekezeteiben levő egyszerű embereknek szánta fordítását: az ő székely nyelvjárásukon, tájszavaikat megőrizve viszi közel hozzájuk a Biblia szövegét.

Koltai Kornélia könyve, szövegkiadása és kutatása rávilágít arra, hogy a magyar szellemtörténetben milyen fontos szerepe van a héber hagyományoknak, és nem csak az olyan nyilvánvaló esetekben, mint a vallási irányzatok. A 17. századi magyar irodalomtörténet és grammatikatörténet értelmezéséhez elengedhetetlen annak a befolyásnak a feltérképezése, amelyet a héber hagyomány jelent. Telegdi Zsigmond és Dán Róbert úttörő alapvetésén túl eddig alig történtek ilyen vizsgálgódások. Pedig például a korai magyar nyelvtanok kategóriarendszere és fogalomkészlete egyszerűen értelmezhetetlen kizárólag a klasszikus görög–latin hagyományra támaszkodva, a héber nyelvészet eredményeinek ismerete nélkül. Hiszen éppen a latinizált héber grammatika kategóriáinak továbbfejlesztése tette lehetővé a magyar nyelv pontosabb leírását. A magyar tudománytörténet sokat köszönhet annak, hogy Koltai Kornélia személyében olyan képzett szakemberre talált, aki ezen a régi hiánynon segít: közreműködésével válhattak világossá a 17. századi protestáns magyar grammatikusok nyelvszemléletének héber gyökerei, így például Komáromi Csipkés György vagy Tótfalusi Kis Miklós esetében.

Közös feladat tehát a tudományos területek együttműködése ennek a szellemi vonalnak a feltárásában. Van azonban ennek a kiadásnak egy olyan oldala is, amelyről eddig nem esett szó. Arról az esztétikai művészi élményről van szó, amelyet Péchi fordítása önmagában jelent, az akkori olvasónak éppúgy, mint a mainak. Ezt az ismertést tehát egy ilyen gyönyörű részletnek az idézésével szeretném zárni (*Exodus / Mózes II. könyve*, 2. fejezet – a modernizált helyesírású részlet a kötet 206–207. oldalán található), hogy megérinthesen bennünket majd négy évszázad múlva is a szöveg szépsége, mely Koltai Kornélia jóvoltából immár sokunkhoz eljuthat.

Vladár Zsuzsa

1. Azonban [---] elmene egy Lévi házából való firfiú és elvev a Lévi leányát. 2. És fogada az asszony, és fiat szüle, és látván, hogy jó (gyermek) volna, elrejté azt három holnapig. 3. És mikor tovább nem rejtegethetné, vön az számára egy nádból (csinált) ládácskát, melyet enyvvvel s fenyőviasszal békenvén, beléje helyezteté a gyermeköt, és [---] tevé azt a sűrű nádasba, a folyóvíz partján. 4. És ott áll vala távol az ő nénje, hogy tudhatná, mint lenne annak dolga. 5. Azonban alájöve a Paroh leánya, hogy a folyóvízben firednék, és az ő leányi sétálnak vala a vízparton, és látván a ládácskát a sűrű nád között, küldé szolgálóját, és fölve[te] azt. 6. És fölnyitván, meglátá a gyermeket, és íme, az iffjú sír vala, és szánakodván rajta, mondá: A zsidók gyirmöki közzül való ez. 7. És mondá a nénje a Paroh leányának: Elmenjek-é, hogy hijak teneked egy szoptatós asszont a zsidó asszonyok közzül, hogy szoptassa teneked ezt a gyermeköt? 8. És felelé annak a Paroh leánya: Menjél. És elmene azért a leány, és elhívá a gyermeknek anyját. 9. Kinek mondá a Paroh leánya: Vidd el [ezt a] gyermeket, és szoptassad ötet énszámomra, és én megfizetem a te bérödet. És fölvev az asszony a gyermeköt, és szoptatá (nevelé) ötet. 10. [Föl]neveködék azért a gyermek, és bevivé ötet a Paroh leányához, és lön annak (fogadott) fia, és hivatá annak nevét Mosesnek, mert úgymond, a vízből vontam ötet ki. 11. És lön azokban a napokban. Naggyá neveköd[vén] Moses, kimene az ő atyjafiaihoz, hogy látná az ő rabotájokat; holott láta egy egyiptusi firfiat, [ki] ver [vala] egy zsidót az ő atyjafiai közzül. 12.

És idestova szömlélvén, mikor egy embert sem látna, megölé az egyiptiust, és elrejté ott a fővenben. 13. És mikor másodnapon is kiment volna, ime, két zsidó firfiak veszekődnek vala. [---] És mondá a gonosz-biknak: Miért veröd a te felebarátodat? 14. Felelé az: Kicsoda tött tégedet fejedelem-emberré vagy bíróvá mirajtunk? Valljon-s [---] te nem az én megölésömre mondod-é ezt, miképpen, hogy tegnap megöléd amaz egyiptiust? És megfélemlék Moses, mondván: Nyilván kitudatott az a dolog. 15. És meghallá Paroh ezt a szót, és keresé [---] Mosest, hogy megöletné. Elfuta azért Moses Paroh előtt, és lakék Midjan földében, és leüle egy kút mellett.

16. Vala pedig a Midjan papi fejedelmének hét leánya, kik odajóvén és vizet mervén, megtöltik az ivóválukat, hogy megitatnák az ő atyjok juhait. 17. Azonban eljutván a pásztorok, elkergetik onnat őket. De Moses mellettek támadván, megsegíté őket, és megitatá azoknak juhokat. 18. Kik mikor Reүүлhez, az ő atyjokhoz mentek volna, mondá az nekik: Miképpen jöhetetők már meg illy hamarsággal? 19. Kik felelének: Egy egyiptusi ember mente meg minket a pásztorok kezéből, de még vizet merítvén meríte is nekünk, és megitatá a juhokat. 20. Ki mondá az ő leányinak: Hova lón az az ember? Miért hadítatok el azt az embert? Híjátok ide őtet, hadd egyik kenyere-

ret [---]. 21. Tetszék azért Mosesnek, hogy laknék annál az embernél, ki Ciporát, az ő leányát adá Mosesnek. 22. És az fiat szüile, s hívá annak nevét Gersomnak, mondván: Mert jövevény voltam én az idegen földön. 23. És lón azokban a sok napokban, hogy meghalna az Egyiptusnak királya. Felfohászkoának az Iszraél fiai a szolgálat miatt, és föl is kiáltának, és fölmene az ő kiáltások az Istenhez a (nagy) szolgálat miatt. 24. Meghallá azért az Isten az ő fohászkoadásokat, és megemlékőzék az Úristen Ábrahámmal, Ichakkal, Jaakobbal kötött frigyéről. 25. Megtekinté [---] Isten az Iszraél fiait, és jól megtudá az Isten (minden állapotjokat.)

BESZÁMOLÓ AZ ÓKOR KULTURÁLIS KÖZHASZNÚ ALAPÍTVÁNY 2010. ÉVI TEVÉKENYSÉGÉRŐL

1. Az alapítvány megalakulása, közhasznúvá válása és működése

Az ÓKOR KULTURÁLIS KÖZHASZNÚ ALAPÍTVÁNY (a továbbiakban ÓKKA) mint Ókor Kulturális Alapítvány 2004. november 18-án alakult azzal a céllal, hogy elsegítse az ókori kultúra magyarországi kutatását és megismertetését. Kiemelt céljai közé tartozik a 2002 óta megjelenő Ókor folyóirat folyamatos működésének és megjelentetésének biztosítása.

A szervezetet a Fővárosi Bíróság 2005. január 5-én vette nyilvántartásba, a döntés 2005. február 5-én emelkedett jogerőre. Az alapítvány 2008. április 15-én vált közhasznúvá. Az erről szóló határozat 2008. május 7-én emelkedett jogerőre.

Az alapítvány tényleges tevékenységet 2005 júliusa óta végez.

Az alapítvány kuratóriumának elnöke Dr. Ferenczi Attila, tagjai Dr. Kalla Gábor, Dr. Kárpáti András, Dr. Kendeffy Gábor és Dr. Németh György.

Az ÓKKA bankszámláját a Raiffeisen Bank Zrt. kezeli. Bármiféle pénzmozgás két aláíráshoz kötött; a két aláíró Dr. Ferenczi Attila, a kuratórium elnöke, és Böröczki Tamás, két kuratóriumi tag írásbeli felhatalmazása alapján az alapítvány jelenlegi ügyvivője. Az ÓKKA könyvelését megbízási szerződés alapján az OPTI-TOP Bt. (1091 Budapest, Ifjú munkás u. 10.) végzi.

2. A támogatások és azok felhasználása. Az alapítvány tevékenysége 2010-ben

Az ÓKKA bevételei 2010-ben

előfizetői díjak, lapértékesítés:	1 123 Eft
az adó 1%-os felajánlásából:	270 Eft
egyéb támogatásokból:	–
Összes bevétel:	1 393 Eft

Az alapítvány az előfizetői díjakból és az 1%-os felajánlásokból származó bevétel túlnyomó részét az Ókor folyóirat 2010-es megjelentetésére fordította (nyomdaköltség és szerkesztői honorárium formájában). Az alapítvány emellett az előfizetésekből fedezte a megrendelt lapszámok egy része postázásának költségét, valamint a könyvelés, illetve a honlap frissítésének díjait. A tartalékként megmaradt összeget az alapítvány a tervek szerint az Ókor folyóirat 2011-es megjelentetésére fordítja.

A kuratóriumi tagok nem részesültek anyagi juttatásban, de az Ókor szerkesztősége a kuratórium minden egyes tagjának eljuttat egy példányt valamennyi megjelent lapszámból.

A vagyon felhasználását a számviteli egyszerűsített éves beszámoló tartalmazza. Az ÓKKA cél szerinti juttatásban nem részesült.

Az ÓKKA fő tevékenysége 2010-ben is az Ókor folyóirat megjelentetésének elősegítésére irányult. Ennek keretében az alapítvány anyagi támogatásban részesítette a lap szerkesztőségét, illetve hozzájárult a lap kiadásának költségeihez. A lapot megjelentető Gondolat Kiadó az alapítvánnyal kötött szerződésnek megfelelően 2010-ben is az ÓKKA-ra bízta a lap előfizetőinek nyilvántartását és az előfizetési díjak kezelését. Az alapítvány kuratóriuma rendszeresen konzultált a szerkesztőséggel az Ókor népszerűsítésének, illetve az olvasókhöz való eljuttatásának lehetőségeiről.

Az ÓKKA a kuratórium döntése alapján, alaptevékenységével összhangban 2010 folyamán részt vett a májusban Pécsen megrendezésre került X. Magyar Ókortudományi Konferencia lebonyolításában (részvételi díjak begyűjtése, kezelése és a beérkezett díj összegének erejéig a konferencia költségeinek fedezése).

Budapest, 2011. március 1.

Az Ókor Kulturális Közhasznú Alapítvány kuratóriuma:
Dr. Ferenczi Attila (elnök), Dr. Kalla Gábor, Dr. Kárpáti András,
Dr. Kendeffy Gábor, Dr. Németh György